

УДК 025.177:378.4(477.54-25)''187/190''

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2023.55.13443>

**КОЛЕКЦІЯ СВІТЛИН
ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.
У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА:
ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ ТА РОЗКРИТТЯ**

Наталія ПРОЦЬ

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
Центральна наукова бібліотека
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
e-mail: prot_s_natacha@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0009-8887-5736>

Статтю присвячено колекції світлин, які зберігаються у фондах Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Дослідження колекції дає нам змогу стверджувати, що фотознімки належали Музею витончених мистецтв і є зібранням робіт професора Харківського університету Єгора Кузьмича Редіна. Необхідно відзначити, що колекційні фотографії відображають історію мистецтва не тільки України, а й багатьох країн світу. Є. К. Редін здійснив багато закордонних подорожей, у яких збирав матеріал переважно давньохристиянського та візантійського мистецтва. Він працював у багатьох музеях та бібліотеках Італії, Франції, Німеччини, Росії, приділяв значну увагу мистецтву Слобожанщини. Результатом плідної роботи вченого стала серія світлин пам'яток та пам'яток античного мистецтва, середньовічних західних мініатюр, мозаїк храмів європейських країн, пам'яток архітектури Кавказу, Росії, а також церковних старожитностей Слобожанського краю. Завдяки фотознімкам, які зробив і зібрав професор Є. К. Редін, ми можемо побачити світ художньої культури, а також відчутти творче ставлення вченого до своєї роботи.

Ключові слова: Харківський університет, бібліотека, бібліотечні фонди, книжкові пам'ятки, Є. К. Редін, колекція світлин, фотографічні знімки, пам'ятки античного мистецтва, мозаїки, мініатюри.

У XXI ст. важко уявити життя людини без фотографії. У сучасному світі фотографія стала своєрідним засобом комунікації та видом професійної діяльності. Але наприкінці XIX ст. мистецтво фотографії було рідкісним явищем, фотограф виконував роль майстра-художника, а в деяких випадках здійснював наукову діяльність. І тому для суспільства фотографічні знімки є достовірним документом, який навіки зберігає пам'ять чи то родини, чи то цілої історичної епохи. Отже, фотографічні знімки є частиною науково-технічного прогресу та художнього мистецтва.

Такими фотографічними документами стали світлини з колекції професора, завідуючого Музеєм витончених мистецтв Харківського університету Єгора Кузьмича Редіна, яка зберігається у фондах Центральної наукової бібліотеки Харківського університету імені В. Н. Каразіна. Вчений доклав чимало зусиль для дослідження старожитностей та збереження рідкісних пам'яток культури.

Метою статті є вивчення та опис колекції фотографічних знімків, які відображають пам'ятки духовної та матеріальної культури України та світу.

Харківський університет імені В. Н. Каразіна займає почесне місце серед вищих навчальних закладів Східної Європи. За ініціативи українського просвітителя, одного з найосвіченіших представників українського дворянства, Василя Назаровича Каразіна, Харків отримав навчальний заклад, який сприяв перетворенню міста в культурний та просвітницький центр. Разом із відкриттям Харківського університету в 1805 р., розпочинає свою роботу й університетська бібліотека. Історія формування бібліотечного фонду сягає далекого 1803 р., коли В. Каразін доставив зі Санкт-Петербурга до Харкова перші 3219 примірників книг¹. Сьогодні фонд бібліотеки Харківського університету імені В. Н. Каразіна складає понад 3,4 млн одиниць зберігання. Безпосередньо у фонді книжкових пам'яток знаходиться близько 500 тисяч од. зб. цінних видань та рукописів ЦНБ. Хронологічні рамки охоплюють XII – початок XXI ст. До складу цього фонду входять рукописні книги, колекції інкунабул та палеотипів, архівні документи, вітчизняні видання кириличного та громадянського друку XVI – початку XIX ст., періодичні видання XVII – початку XX ст., рідкісні та цінні видання XIX–XXI ст.²

Таким чином, Центральна наукова бібліотека ХНУ імені В.Н. Каразіна є не тільки зберігачем документів, але й об'єктом для наукового вивчення. З 2013 р. фонд книжкових пам'яток ЦНБ внесено до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне культурне надбання України³.

Центральна наукова бібліотека (далі – ЦНБ) за історію свого існування збирала унікальні фонди – від рукописних видань до сучасних електронних носіїв інформації. Однозначно, така велика кількість документів має, насамперед, науково-історичну, а також художню та культурну цінність. Та особливу увагу до себе привертають зібрання рідкісних видань, які зберігаються у відділі книжкових пам'яток, цінних видань та рукописів. Формування цього бібліотечного фонду на різних етапах здійснювалося як за державний кошторис, так і за рахунок особистих дарів і пожертвувань професорів та вихованців університету, громадських діячів. Наразі в бібліотеці зберігаються

¹ Нина Березюк, *Бібліотека Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за 200 лет (1805–2005)* (Харьков: Тимченко, 2006), 11.

² Таблиця основних статистичних показників роботи за 2016 р. ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна.

³ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 650-р, *Урядовий кур'єр*, 24 вересня 2013.

книжкові зібрання дев'яти видатних професорів Харківського університету. Так, серед них знаходяться цінні колекції філолога-славіста Олександра Афанасійовича Потебні; філолога і поета Вацлава Ганки; богослова, церковного діяча і письменника Стефана Яворського; філолога і фольклориста Олексія Васильовича Ветухова; фольклориста, етнографа і літературознавця Миколи Федоровича Сумцова; історика і філолога Марина Степановича Дринова; математика Дмитра Матвійовича Синцова; геолога Миколи Йосифовича Криштафовича.

Невід'ємною складовою відділу книжкових пам'яток, цінних видань та рукописів є фонд видань з мистецтвознавства. Обсяг цього фонду за 200-річне існування налічує близько 60 тис. одиниць зберігання. Особливістю формування цього фонду було об'єднання книжкових зібрань підрозділів Харківського університету. Однією з основних частин фонду стала бібліотека Музею витончених мистецтв та старожитностей, яка існувала до 1920 р. Ще за рік до відкриття університету, в 1804 р. В. Н. Каразін, для викладання малювання та живопису, придбав та привіз із колекцію естампів академіка Ф. Аделунга (2477 екземплярів), яка спочатку розміщувалася у бібліотеці⁴.

Безпосередньо сам Музей витончених мистецтв та старожитностей, як навчально-допоміжний заклад університету, було затверджено новим статутом 1835 р. Та для публічного відвідування Музей відкрився лише 1861 р., про що свідчить публікація в газеті "Харьковские губернские ведомости" від 26 лютого 1861 р.⁵ І, мабуть, так склалося, що колекції музею, як і бібліотеки, поповнювалися переважно за рахунок дарів та пожертвувань. Перше пожертвування у 1857 р. зробив Іван Єгорович Бецький – видавець історико-літературного альманаху "Молодик" у Харкові. Серед його дарів були картини, гравюри, фотографії, книги⁶. І далі художній відділ Музею невпинно поповнювався як копіями так і оригіналами творів мистецтва. Так, у 1873 р. відомий історик мистецтва і колекціонер Аркадій Миколайович Алфьоров передав до Музею свою колекцію картин датського живописця П. С. Краєра, нідерландського художника С. Влігера, фламандського художника Я. Йорданса та книги з історії живопису і гравюри. Крім того, літературознавець, попечитель Харківського навчального округу Іван Петрович Хрущов та професор Харківського університету Іван Павлович Лазаревич зробили значні пожертвування речей з античних часів та картин художника і гравера К. Лоррена⁷.

⁴ Дмитрій Багал'їй and Иванъ Осиповъ, ред., *Ученыя общества и учебно-вспомогательныя учреждения Харьковскаго университета (1805–1905 г. г.)* (Харьков: Типографія "Печатное дѣло", 1911), 52.

⁵ Ростислав Филиппенко, "Е. К. Редин и музей изящных искусств и древностей Харьковскаго университета," *Вопросы музеологии* 2 (10) (2014): 89–96.

⁶ Багал'їй and Осиповъ, *Ученыя общества*, 59.

⁷ Ibid., 61.

Серед відділів музею (таких як антропологічний, первісних старожитностей, монетних скарбів) вирізнявся один – бібліотека, основою якої були видання про мистецтво. В комплектуванні фондів брали участь видатні діячі, для яких інтереси науки та культури превалювали над особистими. Значний вклад для розширення фонду бібліотеки Музею витончених мистецтв та старожитностей зробив викладач грецької літератури професор А. О. Валицький. У 1840-х рр. він придбав для бібліотеки, як наочний матеріал для свого курсу, літографічні репродукції творів відомих галерей і художніх видавництв. Це фоліанти Мюнхенської пінаотеки, Дрезденської галереї і галереї Шлейсгейма, видання старожитностей Геркуланума і Помпей. Передали бібліотеці Музею свої дари вже згадані вихованці університету І. Є. Бецький та А. М. Алфьоров – видання з граверного мистецтва, описи колекцій гравюр, різноманітні художні журнали та видання⁸. Це були перші надходження до бібліотеки Музею. Можливо, серед колекції фотографій у фондах ЦНБ є і ці видання. На жаль, каталогу видань і фотографій Музею бібліотеки, який готувався до друку в 1890-ті рр., досі не виявлено. Єдиною ознакою Музейних фондів є печатка з надписом “Музей изящных искусств и древностей императорского Харьковского университета”.

Та особливого розквіту Музей витончених мистецтв та старожитностей набув з 1893 р., коли його очолив Єгор Кузьмич Редін (1863–1908). Цього ж року його запросили до Харківського університету на посаду приват-доцента кафедри теорії та історії витончених мистецтв. Видатний представник вітчизняного мистецтвознавства кінця XIX – початку XX ст. значно підвищив рівень науково-дослідної роботи в університеті.

Єгор Редін народився 2 листопада 1863 р. в Курській губернії в родині селянина. Він закінчив гімназію в Тифлісі й 1884 р. вступив на історико-філологічний факультет Новоросійського (нині Одеського) університету. Сюди Є. Редін прийшов уже сформованим науковцем, учнем школи історії мистецтва Никодима Павловича Кондакова. На нього також суттєво вплинули лекції професора Олександра Івановича Кіріпнікова. Ці двоє викладачів прищепили йому любов до мистецтва, історії, літератури, сформували його світогляд, який допоміг йому стати видатним ученим та громадським діячем⁹.

Інтереси вченого, окрім історії вітчизняного та візантійського мистецтва, охоплювали різні напрямки. Читання лекцій в університеті, міській художній школі, жіночих гімназіях, Є. Редін поєднував із діяльністю секретаря Харківського історико-філологічного товариства і Харківського Підготовчого комітету з проведення кількох Археологічних з’їздів, був членом Харківського товариства поширення в народі грамотності, Харківської громадської бібліотеки та інших товариств і комісій.

⁸ Сергій Побожій, *З історії українського мистецтвознавства*. (Суми: ВТД Університетська книга, 2005), 7.

⁹ Ростислав Філіппенко і Сергій Куделко. *Є. К. Редін – професор Харківського університету* (Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008), 16–17.

Нашу увагу привертає творчий доробок дослідника у сфері вивчення місцевої старовини, середньовічного мистецтва та давньоруської культури. За роки його творчої діяльності колекція Музею витончених мистецтв та старожитностей поповнилася оригінальними предметами з місцевих храмів та численними фотографічними знімками, які зібрав та виконав сам Є. Редін. Вчений розумів: щоб Музей повноцінно існував і був корисним для студентів, фонди необхідно поповнити творами вітчизняного та закордонного мистецтва. Єгор Кузьмич вповні виконав поставлені перед собою завдання.

Є. Редін був надзвичайно працьовитою і талановитою людиною. Ще будучи студентом, у 1888 р. він отримав золоту медаль за дипломну роботу у співавторстві з Д. В. Айналовим “Киево-Софийский собор. Исследование древней мозаической и фресковой живописи” у 1888 р. отримав золоту медаль. Це вплинуло на рішення ректорату Новоросійського університету, відрядити Є. Редіна до Петербурзького університету для підготовки професорського звання. У 1890 р. він став магістрантом Петербурзького університету¹⁰. В січні цього ж року узяв участь у VIII Археологічному з’їзді у Москві з доповіддю про живопис Софійського собору в Києві¹¹. У 1896 р. відбувся X Археологічний з’їзд у Ризі, в ході якого Є. Редін виконував обов’язки секретаря відділень “Памятники искусства и художеств” і “Древности классические, византийские и западно-европейские”¹². На цьому з’їзді він доповідав про “Мозаики равнинских церквей”, що було темою його магістерської дисертації¹³.

Є. Редін не був кабінетним ученим, він безпосередньо займався археологічними розкопками. Так, у квітні 1898 р. він разом із Є. П. Тріфільєвим був на розкопках кургану поблизу слободи Сеньково Куп’янського повіту, в 1901 р. проводив розкопки курганів у с. Стратилівка Ізюмського повіту. Для підготовки XIII Археологічного з’їзду проводилися спеціальні розкопки в Катеринославі. У 1905 р. разом із Є. Тріфільєвим, Є. Івановим і П. Єфименком він розкопав 10 курганів поблизу с. Дергачі Харківського повіту¹⁴.

Але особливо історика цікавили пам’ятки церковних старожитностей Слобожанщини. Протягом 1900–1901 рр. під час наукових екскурсій у Сумах, Чугуєві, Охтирці, Ізюмі та Харкові, Є. Редін дослідив велику кількість храмів, описував архітектуру дерев’яних церков, фотографував їх. Порівнював їх із архітектурою Донської області, з церквами Катеринославської, Полтавської та Курської губерній. Вчений зауважив деякий зв’язок між пам’ятниками цих

¹⁰ Ольга Павлова, “Егор Кузьмич Редин – первый искусствовед Харьковского университета,” у *Сборник статей, материалов и документов, посвящен 140-летию со дня рождения Е.К. Редина* (Харьков, 2003), 4.

¹¹ *Труды VIII Археологического съезда в Москве. 1890.* (Москва: Мамонтов и Лисснер, 1897), 4: 171.

¹² *Труды X Археологического съезда в Риге. 1896.* (Москва: Тип. Лисснера и Геншеля, 1900), 3: 71.

¹³ Егор Редин, *X Археологический съезд в Риге.* (Харьков: Тип. и лит. Зильберберга, 1897), 19

¹⁴ Валерий Скирда, “Професор Е. К. Редин как археолог,” *Вісник Харківського університету* 396: Історія, вип. 29 (1997): 45–54.

губерній, і вказав на вплив візантійської культури¹⁵. Предмети церковної давнини, які вже не використовувалися, потрапили на виставку XII Археологічного з'їзду в Харкові, що значно розширило колекцію музею. На виставці експонувалися не тільки церковні старожитності, а й предмети побуту, нумізматичні, картографічні матеріали, давні рукописи. Після закінчення роботи виставки, Є. Редін уклав сім каталогів, сфотографував найцінніші предмети і видав спеціальний альбом. Так, у фонді ЦНБ зберігається колекція світлин, яка налічує 300 фотознімків, про яку вже дописувала головна бібліотекарка ЦНБ Ірина Кононенко¹⁶.

Цікаво, що виставка етнографічного відділу XII Археологічного з'їзду з 15 до 27 серпня 1902 р. відбувалася в бібліотеці університету. Серед експонатів було представлено предмети домашнього вжитку, різноманітний одяг, сільськогосподарські знаряддя праці, зразки вишивок і тканин та інше. Каталоги виставки, які уклав Є. Редін, і зараз привертають увагу вчених.

Підсумки своїх археологічних та історичних досліджень Є. Редін опублікував у праці “Материалы к изучению церковных древностей. Церкви города Харькова”¹⁷. Варто відмітити, що ці матеріали не втрачають актуальності донині, оскільки відображають минуле нашого народу, культурну спадщину Харківщини. Порівнюючи архітектуру церков Лівобережної України, автор дійшов цікавих висновків: він помітив ознаки однієї творчої школи, проте твори іконопису сильно відрізняються один від одного. Вчений пояснював це сильним впливом вихідців із польських земель, які оселялися в нашому краї¹⁸.

У своїй роботі Є. Редін досяг значних успіхів. 1 січня 1903 р. його нагородили орденом Анни 3 ступеня за підготовку і проведення XII Археологічного з'їзду, а 1 січня 1906 р. – орденом Св. Станіслава 2 ступеня¹⁹.

За свій короткий, але насичений творчий шлях, Є. Редін зібрав чималу колекцію робіт прикладного характеру, залишив багату літературну спадщину, а також велику кількість діапозитивів та фотографічних знімків. Вивчаючи діяльність Є. Редіна, ми знаходимо інформацію, що після смерті вченого його дружина Тетяна пожертвувала частину домашньої бібліотеки Музею витончених мистецтв, яка згодом передається у фонд бібліотеки університету. Етнографічному музею університету дарує цінні речі²⁰.

Серед трьох тисяч діапозитивів з історії італійського мистецтва, які зараз знаходяться у фондах ЦНБ (зокрема в колекції фотографій (6783–6872)), можливо, є частина тих, які виписав Є. Редін для школи малювання та живопису. Діапозитиви, зроблені з робіт майстрів Джотто, Перуджіно,

¹⁵ Известия XII Археологического съезда в Харькове 15–27 августа 1902 года (Харьков, 1902), 137.

¹⁶ Ирина Кононенко, “Памятники церковной старины в фотографиях: Харьковские экскурсии профессора Редина,” *Культурна спадщина Слобожанщини* 30 (2016): 63.

¹⁷ Егор Редин, *Материалы к изучению церковных древностей: Церкви города Харькова*. (Харьков: Тип. “Печатное дело”, 1905), 64.

¹⁸ Побожій, *З історії українського мистецтвознавства*, 47.

¹⁹ Філіппенко і Куделко, *С. К. Редін – професор Харківського університету*, 48.

²⁰ Там само, 38.

Рафаеля, Леонардо да Вінчі, Дуччіо, Франчіа та інших, і представляють всі школи італійського мистецтва – Флоренції, Мілану, Риму, Венеції, Сієни, Перуджі, Падуї, Верони²¹.

Зараз ЦНБ зберігає значну кількість праць самого Є. Редіна, а також унікальну колекцію світлин, зроблену наприкінці XIX – на початку XX ст. Колекція відображає пам'ятки античної скульптури, споруди давнього і середньовічного зодчества, а також пам'ятки місцевих церковних старожитностей. Для університету і бібліотеки це насамперед наукова та культурна спадщина видатного вченого університету. На жаль, колекція не має каталогу, і тому досі не знайшла заслуженої уваги серед дослідників. Тому необхідно створити у фонді рідкісної книги окрему колекцію робіт Є. Редіна. На цьому ж наголошував дослідник життя та діяльності вченого Ростислав Філіппенко²².

Цей огляд колекції світлин культурних пам'яток – це початок розкриття найцікавішої частини зібрання робіт Єгора Кузьмича Редіна.

Під час фронтального перегляду фонду ми виявили велику кількість некласифікованих фотознімків, що значно ускладнювало роботу. Колекція виглядає як зібрання світлин, наклеєних на картоні. На звороті фотографій є печатка “Музей изящных искусств и древностей Императорского Харьковского университета”, за допомогою якої і встановлено походження та належність цих фотодокументів. Частину фотознімків розміщено в пронумерованих папках, з підписами – де, коли і ким їх зроблено. Інша частина зберігалася без папок, і потрібно було визначити, до якої серії вони належать. Певні труднощі виникли з неспівпадінням папок за вмістом, деякі були зовсім порожніми. Значно полегшувало завдання те, що фотознімки були пронумеровані. Це допомогло встановити належність фотографії до певної серії. Також, майже на всіх фотознімках написаний номер з роком, коли був зроблений переоблік цієї колекції, наприклад (1915/5113). Підтвердженням цього є дослідження Р. Філіппенка і А. Берестової з посиланнями на звіти Музею університету за 1914–1915 рр.²³, в яких зазначено, що у 1914 р. було проведено повну ревізію і каталогізацію майна Музею, а у 1914–1915 рр. у Музеї провели обробку колекції фотографій, друкували фотографічні знімки з негативів Музею і проводили звірку знімків невідомого походження²⁴.

Таким чином, після огляду і вивчення колекції світлин, ми виявили майже 10 тисяч фотознімків, велику кількість дублетних фотографій та діапозитивів зі збірки Є. Редіна. Значну кількість фотографій зробив сам Є. Редін, коли

²¹ Філіппенко і Куделко, Є. К. Редін – професор Харківського університету, 64.

²² Там само, 48.

²³ Ростислав Филиппенко і Алла Берестовая, “Музей изящных искусств и древностей Харьковского университета: Ф. И Шмит”, у *Гуманітарна складова у світлі сучасних освітніх парадигм* (Матеріали Всеукраїнської дистанційної науково-практичної конференції з міжнародною участю, Харків, квітень, 2016): 355–357.

²⁴ Отчет о состоянии и деятельности Имп. Харьковского университета за 1915 г. у *Записки Императорского Харьковского университета. 1916 г.* (Харьков: Тип. и лит. Зильберберг и С-вья, 1916), 149.

перебував у відрядженнях за кордоном, інші на його замовлення виконували відомі фотографи. Хронологічні межі збору вказаних фотознімків охоплюють 1890–1900-ті рр. Час зйомок, як нам відомо, – від 1870-х (1870/1335) до 1905 рр.

Метою кожного дослідження вченого було визначення наукової цінності пам'яток. Видання фотографій історик вважав необхідністю для дослідження, відтворення оригіналу і збереження пам'яток візантійського мистецтва. Тому, наприклад, на XIII Археологічному з'їзді в 1905 р. Є. Редін запропонував створити при Московському археологічному товаристві колекцію негативів фотографій різних пам'ятників²⁵. Ось чому його праці супроводжували фотографічні знімки з оригіналів.

Так, у 1891–1893 рр. дослідник вивчав пам'ятки культури міст Італії – Венеції, Падуї, Верони, Феррари, Равенни, Неаполя, Флоренції, Пізи, Сієни. У колекції представлено фотографії багатьох витворів італійського мистецтва, наприклад, церква Святого Христа у Флоренції або Опера дель Дуомо в Сієні. Особливу увагу вченого привертала мозаїка ранньохристиянських часів Равенни, про що свідчить велика кількість світлин, відзнятих у цьому чудовому місті. В колекції вони розміщуються від 868 до 1073 та від 1280 до 1471. Дослідник вивчає равенські мозаїки християнських храмів (мавзолей Галли Плацидії, капела Петра Хризолога, церква Святого Віталія, базиліки Святого Аполінарія в Класе та Святого Аполінарія Нового), які відображають здебільшого людські фігури, хрести, ікони. У Національному музеї – мозаїку та предмети зі слонової кістки, різьблення по дереву. Дослідження равенських мозаїк стало результатом написання дисертації, яку Єгор Кузьмич захистив 19 січня 1897 р. у Петербурзькому університеті.

Потім шлях Єгора Кузьмича лежить до Лондона, Парижа, Берліна, Відня, Мюнхена. Тут вчений працює в музеях і бібліотеках, вивчаючи історію візантійської мініатюри, наприклад мініатюри Сирійського Євангелія XIII ст. бібліотеки Британського музею (фотографії під номерами 1-20). Проведене дослідження історик виклав у праці “Сирийская роспись Евангелия с миниатюрами XIII в. Библиотеки Британского музея”²⁶. Він описує фрески і мозаїку Національного музею Неаполя, музею Клюни в Парижі, колекцію Гаранда Національного музею Флоренції тощо. Всього ж налічується 2417 фотознімків з європейських міст, окремо – збірки знімків з Єгипту (1578–1663) та Каїру (1664–1707). Результати поїздки Єгор Кузьмич описав у наукових працях²⁷.

²⁵ Побожій, *З історії українського мистецтвознавства*, 46; Філіппенко і Куделко, *Є. К. Редін – професор Харківського університету*, 156.

²⁶ Єгор Редін, “Сирийская роспись Евангелия с миниатюрами XIII в. Библиотеки Британского музея,” *Записки Одесского общества истории и древностей* 21 (1898): 211–224.

²⁷ Єгор Редін, *Миниатюры пурпурного кодекса Мюнхенской библиотеки* (Москва: Тип. А.И. Мамонтова, 1894), 7; Єгор Редін, *Заметки о памятниках Равенны* (Санкт-Петербург, 1899), 7; Єгор Редін, *Ассизи (Письмо из Италии)* (Харьков: Типография “Печатное дело”, 1906), 5.

Влітку 1898 р. Є. Редіна, як члена експедиції Російської Академії наук, відрядили до Афону під керівництвом академіка Н. П. Кондакова. Експедиція відбулася для вивчення пам'ятників античного і християнського мистецтва в Константинополі, Афінах, монастирях Афона та Салоніків. Так, у фонді ЦНБ міститься чимала кількість фотографій із Афонського національного музею (3869–3875), види монастирів святої гори Афон, наприклад монастир Хора (Музей Каріє), храмів і церков Св. Пантелеймона (1214–1224), види і церковні старожитності церкви Святої Ірини в Константинополі (1159–1163), архітектуру Салоніків (1143–1158), барельєфи Оттоманського музею (1120–1133). Представлено мозаїчний живопис церков Святої Софії в Солуні та Святого Георгія в Салоніках (1812–1820). На фотографіях зображено головно ризниці, ікони, церковне начиння, пам'ятники архітектури, різні античні скульптури.

Варто детальніше розглянути серію фотознімків, представлених на XII Археологічному з'їзді в Харкові. Це зображення інтер'єрів та екстер'єрів храмів різних міст України та Росії, які виконав фотограф В. Машков. Колекція включає 273 фотографії, під номерами 15–215 та 502–575, на яких зображені церковні цінності: іконостаси та чудотворні ікони, хрести, митри, ризи, потири, богослужбові книги. Окрім цього є фотографії з могили митрополита Ігнатія Катеринославської церкви в Маріуполі. Слід відзначити, що на зворотньому боці кожного знімка проставлено рік зйомки (хронологічні межі якої охоплюють період з 1892 до 1901 рр.), що дає нам підстави стверджувати про підготовку цих фоторобіт до XII Археологічного з'їзду в Харкові. Поява цих фотографій була цілком закономірною, оскільки для Є. Редіна було досить важливим було відображення зібраного фактичного матеріалу. На цьому він неодноразово наголошував²⁸.

Містяться в колекції Є. Редіна фотографії з Донського музею Новочеркаська, які виконав фотограф М. Плахов. Під номерами 534–555 знаходяться знімки стріл, наконечників, скіфського мідного посуду, старовинна козацька зброя.

В колекції є також фотографії давніх прикрас – хрестиків, сережок, ланцюжків, підвісок – авторства Миколи Івановича Подключнікова. Серія розміщується під номерами 556–591 і потрапила в колекцію з фотоательє Михайла Михайловича Панова.

Під номерами 2029–2236 знаходимо фотографії монументального розпису фресок Спасо-Нередицької церкви, що біля Новгорода, зроблені фотографом імператорської Археологічної комісії Іваном Федоровичем Чистяковим у 1903–1904 рр.

Серед виконавців фотографій фігурує ім'я фотографа з Тифлісу, Дмитра Івановича Єрмакова, який, можливо, надав Музею серію світлин старожитностей Кавказу. Цілком імовірно, що Д. Єрмаков, будучи членом-співробітником Російського археологічного товариства, був знайомий з Є. Редіним.

²⁸ Редін, *X Археологический съезд*, 9.

Так, у фондах ЦНБ зберігається 978 фотознімків (2864–3842), які закарбували вигляд грузинських церков X–XIII ст. Тифліса, Мцхети, Кутаїсі, Ліхаурі, руїни вірменських храмів Айсасі, Амагу Нораванк, Звартноца та монастирі Ованаванк, Ахпата та інших. Вельми цікавими є знімки досі діючого кафедрального собору Болніський Сіон (478–493 рр.) в Грузії, та повністю зруйнованого монастиря Варзахан XI ст., що знаходиться у Туреччині. Досить численна серія знімків відображає один із найдавніших християнських кафедральних соборів Ечміадзина (Вірменія), зведеного у IV–V ст. Окрім цього, значний інтерес викликають знімки текстів Євангелія з Імереті, Євангелія зі Сіонського сховища, церковні паспорти грузинських царів, а також знімки ікон, предметів церковного вжитку, тощо. Таким чином, Є. Редін зібрав і залишив у спадок велику колекцію культурних пам'яток Кавказу, як частково зруйнованих, так і діючих, хоч деякі з них було збудовано ще в IV ст.

В колекції зберігається ще один великий масив світлин пам'ятників античної скульптури Мюнхенських музеїв, видавництва Фрідріха Брукмана в Німеччині. В цій серії нараховується майже півтори тисячі фотографій (3905–5382).

У зібранні Єгора Кузьмича представлена серія обмінних знімків, позначених “К. Т.”. Тут зібрано 262 фотографії (5383–5645) середньовічних західних мініатюр Берліна, Гамбурга, Бамберга, Ляйпцига, Венеції, та інших міст. Також є знімки польової мозаїки Дрездена, Євангеліє Ам'єна, знімки рукопису гомілії Григорія Назіанзіна із Амброзіанської бібліотеки.

Наприкінці XIX ст. Є. Редін уже був визнаним ученим. У грудні 1898 р. він їде у відрядження до Москви. У селі Поріччя Можайського повіту в маєтку графині П.С. Уварової дослідник розпочинає вивчення бібліотеки друкованих книг і рукописів. Згодом, на засіданні Харківського історико-філологічного товариства він виступив із доповіддю “О некоторых лицевых рукописях собрания гр. А. С. Уварова”. Зокрема, він відзначив ілюміновані Псалтирі XVI ст., Годуновський Псалтир, Псалтир історичної редакції з ілюстраціями, Палеї VI ст. і Біблії XVII ст. Також було представлено фотографії мініатюр²⁹. Цікаво, що в колекції було виявлено знімки рукописів Олексія Уварова. Фонди ЦНБ зберігають 80 фотографій (5646–5726), які відображають пам'ятки писемності Годуновського Псалтиря, Толкову Палею 1477 р. і XVI ст., ілюміноване Євангеліє 1577 р., розписи Іоанна екзарха Болгарського та інші цінні екземпляри.

Привертає увагу ще одна серія виявлених фотографій – копії з мініатюр давньоруських списків творів Козьми Індікопова, яким Єгор Кузьмич присвятив докторську дисертацію. Досліджуючи “Християнську топографію” Козьми Індікопова за грецькими та руськими списками у бібліотеках та музеях Москви, Петербурга, Київської Духовної Академії, і навіть бібліотеці Ватикану,

²⁹ Філіппенко і Куделко, С. К. Редін – професор Харківського університету, 98.

вчений зібрав надзвичайно чисельний ілюстративний матеріал³⁰. Є. Редін підготував рукопис зі ста друкованих аркушів, але так і не встиг захистити роботу (він помер у 1908 р.)³¹. Загалом колекція, присвячена саме мініатюрам Козьми Індікоплова, налічує приблизно 1200 світлин (5727–6561 і 400 екз. окремо).

Необхідно зупинитися ще на одній серії фотознімків, які виконав заслужений діяч мистецтв Іван Федорович Барщевський. Фотограф залишив нам у спадок унікальну колекцію світлин архітектурних пам'яток, яка налічує приблизно 2500 одиниць (7033–9604). Це високої якості зображення церков, монастирів, храмів. Примітним є те, що автор робіт відображає об'єкт з усіх сторін, особливо зупиняючись на деталях і фрагментах.

Зберігаються у відділі книжкових пам'яток, цінних видань та рукописів ЦНБ 48 репродукцій картин відомих художників; 47 фотографій, які являють собою наочні посібники; 14 фотографій виробів зі срібла та порцеляни; 27 фотознімків іконостасу Путивлівського собору до реставрації, та близько 300 дублетних фотознімків.

Таким чином, після вивчення колекції фотознімків, які зберігаються у фонді книжкових пам'яток, цінних видань та рукописів ЦНБ, ми виявили майже 10 тисяч фотографій. Це фотографічні матеріали, які зібрав професор, завідувач Музею витончених мистецтв і старожитностей Харківського університету Єгор Кузьмич Редін. Колекцію становлять фотографічні знімки з ранньохристиянського, візантійського і давньоруського мистецтва: скульптури, фрагментів мозаїки, рукописних книг і стародруків, предметів зі срібла і порцеляни, іконографічний матеріал, а також пам'ятники архітектури.

Плідна робота Єгора Редіна, який особисто фотографував і збирав фотографії, відіграє велику роль у справі вивчення старожитностей. Особливе значення колекція має для нащадків, які більше дізнаються про розвиток як західноєвропейської і східної культури, так і місцевих пам'яток старовини. Варто повернутися до його пропозиції, висловленої на XIII Археологічному з'їзді у 1905 р., щодо створення колекції негативів фотографій, зроблених з різних пам'ятників і пам'яток культури, або створити каталог фотографій у фондах бібліотек України, один з розділів якого було би присвячено збиранню фотоколекції Єгора Редіна.

³⁰ Єгор Редін, *Христианская топография Козьмы Индикоплова по греческим и русским спискам* (Москва: Тип. Лесснера и Собко, 1916), 366.

³¹ Філіппенко і Куделко, *Є. К. Редін – професор Харківського університету*, 194.

REFERENCES

- Bagalei, Dmitrii, and Ivan Osipov, eds. *Ucheniia obshchestva i uchebno-vspomohatelnyia uchrezhdeniia Kharkovskago universyteta (1805–1905 g. g.)*. Kharkov: Tipografiia “Pechatnoe delo”, 1911. (in Russian).
- Bereziuk, Nina. *Biblioteka Kharkovskoho natsionalnoho universyteta imeni V. N. Karazina za 200 let (1805–2005)*. Kharkov: Timchenko, 2006. (in Russian).
- Izvestiia XII Arkheologicheskogo sezda v Kharkove 15–27 avgusta 1902 goda*. Kharkov, 1902. (in Russian).
- Kononenko, Irina. “Pamiatniki tserkovnoi stariny v fotografiakh: Kharkovskie ekskursii professora Redina.” *Kulturna spadshchyna Slobozhanshchyny* 30 (2016): 63. (in Russian and Ukrainian).
- “Otchet o sostoianii i deiatelnosti Imp. Kharkovskogo universyteta za 1915 g.” In *Zapiski Imperatorskogo Kharkovskogo universyteta. 1916 g.* Kharkov: Tipografiia i litografiia Zilberberg i Synovia, 1916. (in Russian).
- Pavlova, Olga. “Yegor Kuzmich Redin – pervyi iskusstvoved Kharkovskogo universyteta.” In *Sbornyk statei, materialov i dokumentov, posviashchen 140-letiiu so dnia rozhdeniia Ye. K. Redina*. Kharkov, 2003. (in Russian).
- Pobozhii, Serhii. *Z istorii ukrainskoho mystetstvoznavstva*. Sumy: VTD Universytetska knyha, 2005. (in Ukrainian)
- Redin, Yegor. *Khrystyanskaia topohrafiia Kozmy Indikoplova po grecheskim i russkim spiskam*. Moskva: Tipografiia Lessnera i Sobko, 1916. (in Russian).
- Redin, Yegor. *Assizi (Pismo iz Italii)*. Kharkov: Tipografiia “Pechatnoe delo”, 1906. (in Russian).
- Redin, Yegor. *Materialy k izucheniiu tserkovnykh drevnostei: Tserkvi goroda Kharkova*. Kharkov: Tipografiia “Pechatnoe delo”, 1905. (in Russian).
- Redin, Yegor. *Zametki o pamiatnikakh Ravenny*. Sankt-Peterburg, 1899. (in Russian).
- Redin, Yegor. “Siriiskaia rospis Evangeliiia s miniaturamy XIII v. Biblioteki Britanskogo muzeia.” *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostei* 21 (1898): 211–224. (in Russian).
- Redin, Yegor. *X Arkheologicheskii sezd v Rige*. Kharkov: Tipografiia i litografiia Zilberberga, 1897. (in Russian).
- Redin, Yegor. *Miniatiury purpurnogo kodeksa Miunkhenskoi biblioteki*. Moskva: Tipografiia A. I. Mamontova, 1894. (in Russian).
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 serpnia 2013 r. № 650-r, *Uriadovi kurier*. September 24, 2013. (in Ukrainian).
- Skirda, Valerii. “Profesor E. K. Redin kak arkheolog.” *Visnyk Kharkivskoho universytetu* 396: Istoriia, Iss. 29 (1997): 45–54. (in Russian and Ukrainian).
- Tablytsia osnovnykh statystychnykh pokaznykiv roboty za 2016 r. Central Scientific Library of Vasyl Karazin Kharkiv National University. (in Ukrainian).
- Trudy VIII Arkheolohycheskoho sezda v Moskve. 1890*. Moskva: Mamontov i Lyssner, 1897. (in Russian).
- Trudy X Arkheolohycheskoho sezda v Rige. 1896*. Moskva: Tipografiia Lyssnera y Henshelii, 1900. (in Russian).

**COLLECTION OF THE PHOTOGRAPHS
OF THE LAST QUARTER OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURY
IN THE FUNDS OF CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY
OF KHARKIV VASYL KARAZIN NATIONAL UNIVERSITY:
THE STUDY AND DISCLOSURE ISSUE**

Nataliia PROTS

Vasyl Karazin Kharkiv National University,

Central Scientific Library

4 Svobody sq., 61022, Kharkiv, Ukraine,

e-mail: prots_natacha@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0009-8887-5736>

The article is devoted to the collection of photographs, which are stored in the funds of the Central Scientific Library of the Vasyl Karazin Kharkiv National University. The study of the collection allows us to approve that the photographs belonged to the Museum of Fine Arts and it is a collection of works by professor of Kharkiv University Yegor Redin. It should be noted that collections of photos reflect the history of art not only in Ukraine but also in many countries of the world. Ye. Redin carried out many trips abroad, in which he collected material mainly of ancient Christian and Byzantine art. He has worked in many museums and libraries in Italy, France, Germany, Russia. He paid considerable attention to the art of Slobozhanshchyna. The result of the scientist's fruitful work was a series of photographs of monuments of antique art, medieval western miniatures, mosaics of temples of European countries, monuments of architecture of the Caucasus, Russia, as well as church antiquities of the Slobozhanshchyna Region. Thanks to the photographs made and collected by Prof. Ye. Redin, we can see the world of artistic culture, as well as feel the creative attitude of the scientist to his work.

Keywords: Kharkiv university, library, library funds, book sights, Yegor Redin, a collection of photographs, photographs, antique art, mosaics, miniatures.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2019

Стаття прийнята до друку 19.10.2020